

17. Керимов Л. Азербайджанский ковер. – Т. II. – Баку, 1983.
18. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. – Bakı, 1989.
19. Esin E. Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler. – İstanbul, 2003.
20. Klose C. The Perepedil Enigma // Hali. London. – February 1991, Is. 55. – P. 110–117.
21. Hali. London. – January-February 2002, Is. 120.
22. Hali. London. – April 1991, Is. 56.
23. Hali. London. – September 1997, Is. 94.
24. Hali. London. – February 1991, Is. 55.
25. Hali. London. – April 1990, Is. 50.
26. Hali. London. – May-June 1999, Is. 104.
27. Hali. London. – September-Oktober 2003, Is. 130.
28. Hali. London. – September 1998, Is. 100.
29. Franses M. Textile Art of the Caucasus. – London, 1996.

Віктор Акімченков (Київ),
аспірант Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК

Музей печерних міст в структурі Севастопольського музейного об'єднання

Встановлення у Криму Радянської влади відкрило новий етап у археологічних дослідження «печерних міст» Південно-Західного Криму. Першочергово були прийняті заходи що до збереження їх як об'єктів державної власності. 1921 р. Мангуп та низка інших «печерних міст» були передані до розпорядження КримОХРІСу. Археологічні розвідки й розкопки проводились у цей час Севастопольським музейним об'єднанням (СМО), Центральним музеєм Тавриди й Державним палацом-музеєм тюрксько-татарської культури у Бахчисараї. 1927–1929 р. КримОХРІСом за участі О.-Н. О. Акчокракли, У. А. Боданинського та Б. М. Засипкіна було організовано археологічне обстеження архітектурних пам'яток Чуфут-Кале, які відображають ранній етап становлення художньої культури кримських татар. Помітний внесок в дослідження цього регіону був привнесений у 30-ті рр. ХХ століття: П. П. Бабенчиковим, М. Л. Ернстом, В. Й. Ревдонікасом, М. І. Репніковим, Ф. І. Шмітом та ін. [1].

Важливою подією для пам'яткоохоронної справи півострова виявилось створення Музею печерних міст (МПП), який було утворено 19 жовтня 1937 р. згідно постанови Ради Народних Комісарів Кримської АСРР, яка проголосила «територію, зайняту печерними містами: Чуфут-Кале, Тепе-Кермен, Киз-Куле, Качі-Кальон, Сюрень, Мангуп-Кале, Ескі-Кермен, північну частину плато Топшану, печерні комплекси: Донатор, Шулдан, Чилтер, Бакла, Інкерман та у обриві скелі Монастирській по лівому узбережжю Чорної річки, у скелі, на початку Советської балки, плато Уч-Баш – передати у склад нового музею, проголосив цю територію державним заповідником» [2, 33]. Однак цій події передувала наполеглива праця керівництва Севастопольського музейного об'єднання за право створення подібної установи. Так, 10 травня 1937 р. на засіданні Севастопольської

міськради з доповіддю про необхідність та своєчасність створення МПГ виступив директор СМО Д. М. Анкудінов. Негайне вирішення цього питання було визнане за необхідність, адже незрозумілим залишався статус цілої групи пам'яток історії, археології та культури. У результаті ця ініціатива була підтримана міськрадою.

Місцем розміщення нового музею керівництво СМО обрало Інкерман. Про це Д. М. Анкудінов доповів на засіданні міськради. Також назріло питання про встановлення точних кордонів «печерних міст», з цього питання до Криму було направлено землеміра Химинського [3, 4], й передачі до музею усіх раніше вивезених артефактів з цих пам'яток [4, 102]. Ініціатива створення Музею печерних міст була підтримана як урядовими органами республіки, так й науковими установами країни [5, 4]. У листі Народного комісаріату просвіти Кримської АСРР йшлося про те, що «зростає попит на лекції історичного змісту, на екскурсії історичними місцями <...>. Роботи у Криму цілої групи експедицій та авторитетних наукових установ зібрали багато цікавих та цінних історичних матеріалів з питання вивчення печерних міст. Але, все знайдене знаходиться у сховищах Академії наук або у запасних фондах деяких великих центральних музеїв» [6, 59 зв.]. 21 липня 1936 р. Державна академія історії матеріальної культури надіслала до Раднаркому республіки прохання закріпити зам музеєм територію «печерним міст» Криму та підтримала клопотання СМО щодо цього питання [6, 60]. Деякі вчені-кримознавці також продемонстрували наміри допомогти у створенні музею своїми знаннями та досвідом, оскільки це був «перший досвід у світовому масштабі будівництва музею безпосередньо на місці» [7, 3]. Вагомий внесок у формування та розбудову Музею печерних міст вніс спадковий доглядач фортеці Кирк-Єр – Яків Абрамович Дубинський (1895–1958) [14].

Для облаштування Музею печерних міст Музейному об'єднанню було передано Благовіщенський корпус Інкерманського монастиря. Ліквідація церкви там відбулася ще 20 травня 1926 р. згідно з постановою КримЦВК з огляду на те, що «відсутні бажані які би використовували її у культових цілях» [8, 39]. Тому саме к моменту створення музею тут мешкали робітники різноманітних севастопольських підприємств: Севгресу, Жилдору, Бензоскладстрою та ін., яких планувалося переселити до іншого приміщення. На організацію МПГ офіційно було обіцяно 50 тис. рублів [6, 58]. Але до 29 липня 1937 р. вдалося отримати лише 25 тис. рублів, що створювало певні труднощі у питанні своєчасного закінчення усіх робіт [9, 153]. Керівництву СМО було дане завдання до 1 січня 1938 р. привести в належний стан приміщення, а до 1 травня 1938 р. відкрити у ньому музей [9, 8]. Незважаючи на підтримку як зі сторони РНК Криму, так й Севастопольської міськради – багато питань залишалося невирішеними. У лютому 1938 р. приміщення Благовіщенського корпусу не було остаточно передано СМО, а в його приміщеннях мешкало 14 родин робітників міс-

цевих підприємств. Зважаючи на такі обставини керівництво Музейного об'єднання звернулося до міськради з проханням передати для нового музею приміщення мечеті в Інкермані, на що отримало відмову, адже вона використовувалася у якості гуртожитку [10, 2].

20 жовтня 1937 р. до Кримської АСРР приїхала інспектор Музейного відділу Наркомпросу РРФСР К. А. Врочинська, яка здійснила обстеження кримських музеїв, у тому числі – Музею печерних міст, шляхом участі у двох засіданнях Музейного об'єднання. Перше – було присвячено доповіді начальника експедиції археологічних розкопок, друге – встановленню профіля музею, п'ятирічному плану його організації та розвитку. Також було вирішено питання й про створення бібліотеки музею, до збірки останньої передавалися дублікатні екземпляри з бібліотеки Севастопольського музею краєзнавства, який у цей час не мав власного приміщення та знаходився при Військово-історичному музеї [11].

Процес зяттяванням у формуванні музею мав й негативний вплив на стан історичних пам'яток регіону. Наприкінці 1938 р. голова міської ради Бахчисараю направив до Раднаркому Кримської АСРР листа, у якому зазначав, що у самому місті та на його околицях існує низка пам'яток які знаходяться у віданні Музейного об'єднання та Наркомпросу республіки. Становище цих об'єктів, за його словами, було незадовільним: деякі фонтани було зруйновано, а окремі дюрбе знаходилися у напівзруйнованому стані [12, 51]. У якості додатку до листа директором Державного бахчисарайського палацу-музею тюрксько-татарської культури у Бахчисараї був складений перелік історичних пам'яток які потребували негайної допомоги [12, 52].

Було виокремлено 15 об'єктів: кімната XVIII ст. (у провулку Міліцейському, 16) з елементами дерев'яного декору та арабським розписом яка використовувалась як підсобне приміщення; діючий мармуровий фонтан XVIII ст. з орнаментом (у провулку Міліцейському, 17); недіючий фонтан XVIII ст. зі штучного каменю та орнаментом на території приватного будинку (у провулку Міліцейському, 10); фонтан Сирлик-Чешме XVIII ст. з орнаментом; лазня Сари-Гузель з написом XVI ст. у напівзруйнованому стані (по вулиці Чурук-Су, 147); Ескі-Дюрбе XIV–XV ст. з орнаментом та написом, купол якої потребував ремонту; дюрбе Діляри-Бікэч та Ешіль-Джамі XVIII ст.; дюрбе № 1 (XV ст.), № 2 та № 3 Ахмет-Бея та хана Мухамет-Гірея XVI ст. які знаходилися у поселенні Азіз; дюрбе Хаджі-Менглі-Гірея XVI ст. з орнаментом, у поселенні Салачик; кладовище Кири Азізлер XIV–XV ст. яке потребувало відновлення та Успенський монастир XV ст. Але слід зазначити, поганий стан цих пам'яток було задокументовано ще наприкінці 20-х років XX століття під час їх обстеження У. А. Боданинським та Б. М. Засипкіним [13, 113–116].

Ситуація навколо музею ставала нестерпною, у її вирішення довелося втрутитися НКП РРФСР та Наркому просвіти Н. К. Крупській. Саме че-

рез це здійснювався гучний скандал між Виконкомом Кримської АСРР та науково-просвітніми установами Севастополя. До Президії Верховної Ради республіки Наркомпросом було надіслано лист про стан севастопольських наукових та музейних установ. Йшлося про нецільове використання мечеті в Інкермані, про боротьбу місцевого архіву та майстерень за право володіти польським костелом й про незадовільний стан Петропавлівської церкви. Жодна з інстанцій не бажала йти на поступки, що в свою чергу мало негативний вплив на розгортання науково-дослідної справи у регіоні.

Таким чином, офіційною датою створення Музею печерних міст вважається 19 жовтня 1937 р., але справжня систематична робота з археологічного вивчення та охорони ввірених йому пам'яток історії, співробітниками цієї установи, була розпочата лише на початку літа 1938 р., про що свідчать численні газетні статті місцевої преси [15]. У грудні 1938 р. Музей Печерних міст підготував 420 фотознімків археологічних розкопок печерного міста Мангуп-Кале, які були зроблені улітку 1937 р., та відправив до Державного Історичного музею у Москву [16, 4].

Саме у 30-ті роки ХХ століття тенденції у сфері музейного будівництва набувають соціалістичного забарвлення. Всі установи цього типу були побудовані за марксистсько-ленінською ідеологією й поступово «удосконалювались» та реформувались згідно з ідейною структурою «Краткого курса ВКП(б)» Йосипа Сталіна. У цей час доводиться до життя соціалістична методологія побудови музеїв, основи котрої опрацьовувались ще наприкінці 20-х років ХХ століття. Постановою Президії Всесоюзного Центрального виконавчого комітету «Про стан та завдання музейного будівництва в автономних радянських соціалістичних республіках та автономних областях» від 20 серпня 1933 р. було вирішено, що «музеї національних республік та областей, котрі повинні бути одним з опірних пунктів марксистсько-ленінського виховання та технічною базою пропаганди серед широких мас – в дійсності, ані за характером, ані за якістю своїх експонатів, не відповідають своєму призначенню», тому їх слід привести до належного стану [17].

Література

1. **Непомнящий А. А.** Профессор Николай Эрнст : страницы истории крымского краеведения / А. А. Непомнящий ; НАН Украины, Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. – Киев : Стило, 2012. – 464 с. – (Серия : «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 15).
2. Державний архів у Автономній Республіці Крим (ДААРК), ф. Р-652, оп. 10, спр. 59.
3. Пещерные города-заповедники // Маяк Коммуны. – 1938. – 27 февр. – С. 4.
4. ДААРК. – Ф. Р-652. – Оп. 10. – Спр. 36.
5. Там же. Оп. 11. – Спр. 384.
6. Там же. Оп. 10. – Спр. 58.
7. **Бабенчиков [В. П.]** Единственный в мире музей пещерных городов / В. П. Бабенчиков // Маяк Коммуны. – 1936. – 26 июля. – С. 3.

8. **Терещук Н. М.** Взаимоотношения Инкерманского монастыря Св. Климента и местных органов власти в 1920-е гг. по документам церковного стола / И. М. Терещук // Херсонес – город Святого Климента : тез. докл. и сообщ. VI Межд. конф. по Церковной археологии / Нац. зап. «Херсонес Таврический»; КФ ИА НАН Украины. – Севастополь, 2011. – С. 38–39.
9. ДААРК. – Ф. Р-652. – Оп. 10. – Спр. 141.
10. Там же. Оп. 15. – Спр. 12.
11. *Див. докладніше* : **Акимченков В. В.** «Академия в миниатюре» : Севастопольский музей краеведения (1923–1939) / В. В. Акимченков ; под ред. А. А. Непомнящего ; Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК. – К. ; Симферополь : АнтикВА, 2012. – 120 с. – (Серия : «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 17).
12. ДААРК. – Ф. Р-652. – Оп. 15. – Спр. 12.
13. Охрана и изучение памятников истории и культуры в Крымской АССР : исследование и документы / авт.-сост. А. В. Хливнюк ; под ред. А. А. Непомнящего ; вступ. ст. Н. О. Гриненко ; комм. Н. В. Кармазиной и др. – Симферополь : СГТ, 2008. – 240 с. – (Серия : «Биобиблиография крымоведения» ; вып. 11).
14. Яків Абрамович Дубинський (20 січня 1895, Феодосія – 1958) – спадковий доглядач фортеці Кикр-Єр, один з засновників Музею печерних міст, 30 років присвятив археології Криму. Вніс суттєвий доробок у збереження та вивчення культурної спадщини караїмів. З 1918 р. газзан (настоятель) кенаси у Чуфук-Кале. З 1928 р. здійснював розвідки та розкопки у південно-західним нагір'ї Криму. 1936 р. почав працювати у Севастопольським музейнім об'єднанні. Приймав участь у розкопках ІМК АН СРСР на Ескі-Кермені у 1937 р. та на Мангупі у 1938 р. (*Див. докладніше* : Я. А. Дубинський [некролог] // Советская археология. – 1959. – № 3. – С. 283; **Полканова Т. А.** Основатель Музея пещерных городов. Памяти Я. А. Дубинского / Т. А. Полканова // Крымские караимы : происхождение, этнокультура, история / Ассоциация «Крымкарайлар». – Симферополь : Доля, 2005. – 160 с.
15. *Див. докладніше* : **Акімченков В. В.** З історії археологічного музейництва Криму у 20-ті–30-ті роки ХХ століття : за матеріалами газети «Маяк Коммуны» / В. В. Акімченков // Краєзнавство. – 2012. – № 1 (78). – С. 111–118.
16. Фотоснимки с раскопок в Мангуп-Кале // Маяк Коммуны. – 1938. – 12 декабря. – С. 4.
17. О состоянии и заданиях музейного строительства в АССР и АО // Бюллетень народного комиссариата по просвещению РСФСР. – 1933. – № 18. – С. 3.